

Ke stavebním proměnám kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě a kostela sv. Františka Serafínského na Starém Městě

Na jižní straně ohraničuje historickou Prahu impozantní silueta bájemi opředěného Vyšehradu, korunovaná charakteristickými špicemi věží kapitulního kostela sv. Petra a Pavla. Kostel je vlastně jen zbytkem velkolepé koncepce 14. století, zdecimované nepřízní následujících věků. Pozůstatky pohnutých stavebních dějin jsou z velké části ukryty pod terénem v jihovýchodní části hřbitova a postupně je zjišťuje archeologický výzkum rozšířený v posledních letech též pod podlahy kostela. I jeho stěny však obsahují pozoruhodné úseky zdíva různých stavebních etap převážně zahalené novogotickou úpravou. Sejmutí omítek z vnějšku při probíhající dlouhodobé rekonstrukci do jisté míry umožnilo ověřit, v jakém rozsahu byly zachovány starší konstrukce. Další podstatné fragmenty svědčící o gotickém původu trojlodí, ale i o jeho pozdějších přestavbách, lze nalézt v půdních prostorách.

V hodnocení stavebního vývoje se umělecko-historická literatura vcelku shoduje. Část trojlodí s bočními kaplemi v rozsahu čtyř travé od východu je považována za vrcholně gotickou. Renesanční presbyterium, připojené v 16. století, bylo zbarokováno a posléze ustoupilo pseudogotické novostavbě.

V 19. století byla přestavěna i barokní kaple přiléhající k jižnímu boku presbyteria a od základu nově vyzdvižena sakristie na severní straně. Kamenické články v trojlodí jsou převážně vykonstruovány Josefem Mockerem. Jen klenby bočních lodí a kaplí snad zčásti zachovávají původní tvar.¹ Barokní průčelí předložené na západě gotické části bylo odstraněno v 19. století při prodlužování kostela o jedno travé a při budování monumentálního dvouvěží.

Kvádrové pilíře, které jsou patrné nad klenbami bočních lodí a které podpírají klenbu lodi hlavní, však posuzuje literatura rozporně. František Kašička a Bořivoj Nechvátal je označili za torzo raně gotického trojlodí.² Bořivoj Nechvátal,³ Dobroslav Líbal⁴ a Václav Mencl⁵ soudili, že hlavní loď byla po přestavbě za Karla IV. osvětlena bazilikálními okny. Na jiném místě B. Nechvátal odhadl, že trojlodí Karla IV. mělo střední loď jen snad mírně převýšenou.⁶ Vyslovil i názor, že pilíře byly na starším, snad raně gotickém skeletu vyzdviženy v 18. století za použití kvádrů ze starší stavby,⁷ že ovšem výsledkem bylo pětílodí shodné se základní karlovskou osnovou.⁸

Uvedené poznatky lze částečně doplnit a v omezené míře i poopravit. Již vzpomenuté pilíře, patrné v podstřeší bočních lodí, spojují navzájem široké půlkruhové cihlové arkády. Vlastní těla pilířů jsou obložena rozměrnými pískovcovými kvádry. Na některých kvádrech se dochovalo charakteristické středověké opracování pravidelnými šlehy širokého dláta a téměř

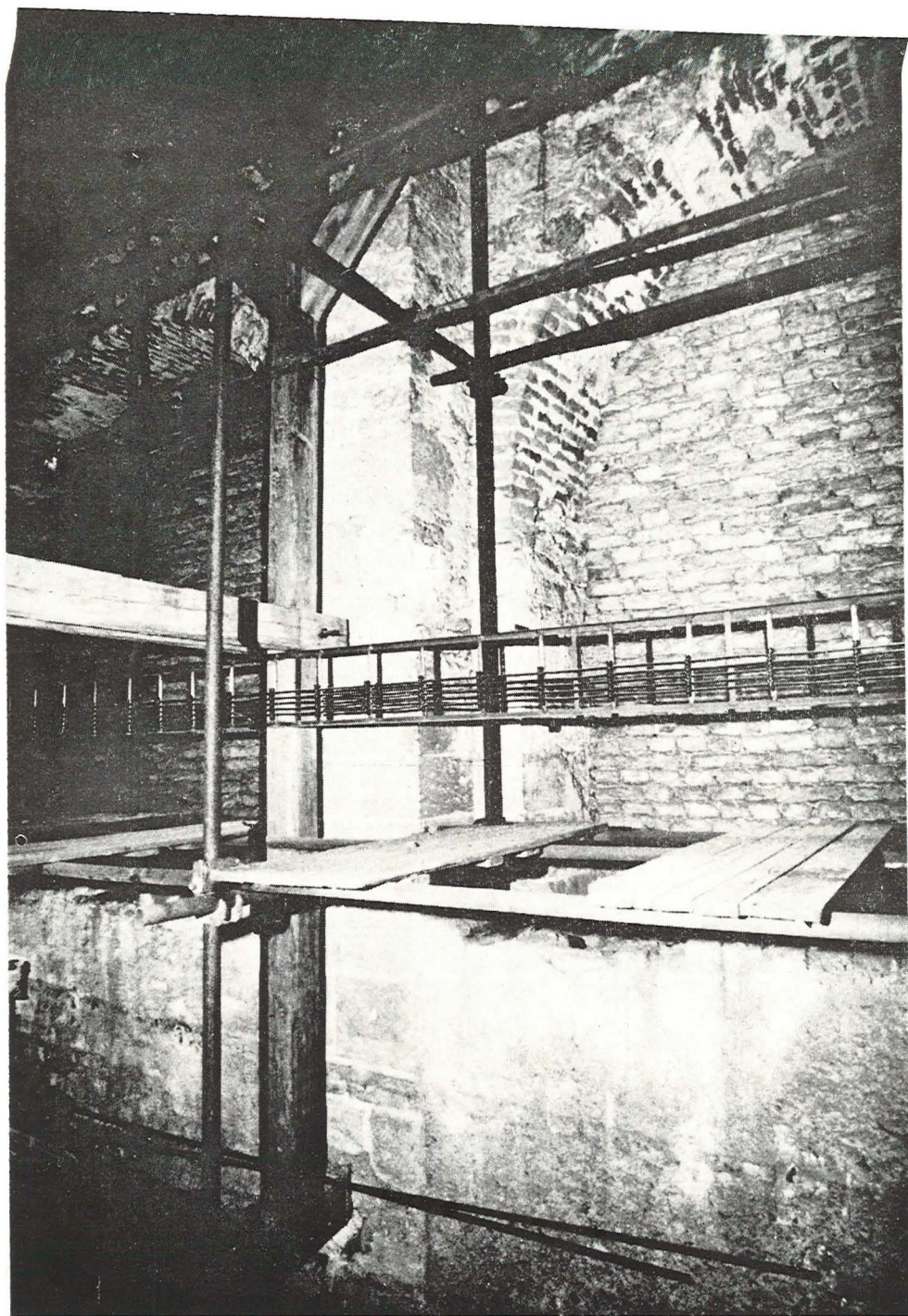
ve všech je vyhlouben důlek pro zachycení čelistí zdvihacích kleští. Povrch většiny kvádrů je však nápadně ohlazen, k čemuž zřejmě došlo až dodatečně, neboť místy jsou v rovné ploše zřejmě zbytky staršího hrubého opracování. Kvádry nepřiléhají všude přesně k sobě, vzniklé mezery jsou vyplněny drobnějším kamením. Mezi převahou světlých kvádrů se vyskytují i kusy z odlišného materiálu, zejména z hrubého růžového pískovce. Místy byly ve zdivu pilířů druhotně vloženy otlučené gotické profilované články, které je možno datovat do druhé poloviny 14. století. Do západního kvádrového pilíře na severní straně proniká hluboká díra po krovovém trámu – tudy je vidět, že vnitřek pilíře sestává z cihel.

Uvedená zjištění dokládají, že gotické kvádry i profilované články byly při zdění pilířů použity druhotně.⁹ Povrch většiny kvádrů byl přitom pečlivě opracován. Neméně svědomité je zahrazení spár mezi kvádry i důlků pro zdvihací kleště maltou. Přesné určení doby vzniku pilířů vychází z porovnání s textem smlouvy na barokní přestavbu kostela z roku 1711.¹⁰ Staviteli se ukládá, aby podle „abrysu“ – mimo jiné – vyzdvihl právě tyto pilíře a vyklenul mezi nimi cihlové „rampouchy“.

Mezi pilíři se po dokončení barokizace měly otevírat půlkruhové arkády bočních empor. Po zjednodušení projektu, asi již po roce 1728 při klenutí hlavní lodi, byly oblouky proti vnitřku kostela zazděny. Veškeré zdivo horních částí stěn hlavní lodi je tedy až barokní, s hojným užitím staršího materiálu. Tomu odpovídá i podoba kostela zachycená na vedutách Prahy ze 17. století, kde je hlavní loď stejně vysoká jako loď boční. Stejně úrovně dosahovalo tehdy i presbyterium, rovněž v baroku zvýšené. Zatím nelze zjistit, kdy došlo k odstranění horních částí stěn gotické hlavní lodi. Mohlo se tak stát již počátkem 15. století, nebo v následujících letech, kdy neudržovaná a poškozená stavba valem chátrala. Nemáme ovšem potvrzeno, že by se do husitských válek nad mezilodními arkádami vůbec stavělo. Všechny pokusy o rekonstrukci původního vyvinutí stěn hlavní lodi zůstávají zatím nepodložené.

Do sejmutí omítek uvnitř kostela zůstane nejasný rozsah zachování gotických konstrukcí také v bočních lodích a v kaplích. Ferdinand Josef Lehner¹¹ předpokládal, že klenby v těchto částech jsou gotické. Snad zjistil ještě před regotizací i válcová čela mezikaplových příček a profilaci arkád. Ve skutečnosti je zde situace komplikovanější. Jeden pilíř s částí klenby se zřítíl již roku 1503.¹² Kamenné, poměrně výrazně vzdušné kápě mají klenby obou východních polí severní boční lodi a přilehlých kaplí. Příčka, jež kaple odděluje, stoupá až nad klenby. Nad klenbami se uplatňují i mezikaplové příčky v dalších travě na severní straně, ovšem zde jsou již kápě sestaveny z cihel a horní části příček byly přezděny. Profilovaná žebra cihlových kleneb jsou k jejich ploše upevněna železnými skobami patrnými na rubu klenby. Jižní boční loď má patrně klenby jen cihlové. Při jejich vkládání byly sneseny horní části mezikaplových příček, po nichž zůstaly v jižní zdi vazací kameny. Bohužel dnes nezjistíme, co zbylo z původních arkádových pilířů a nakolik se také jich dotkly pozdější opravy.¹³

Z popsaných skutečností vyplývá, že rozsah dochovaných zdí ze 14. století z doby velké přestavby za Karla IV. je omezenější, než se dosud v literatuře předpokládalo. Karlovské jsou převážně části podélných stěn trojlodí¹⁴ a mezikaplových příček, jakož i klenby ve dvou východních polích severní lodi. Jistě také některé mezilodní pilíře jsou ještě v jádru středověké. Úpravy, kterými prošlo trojlodí během dalších věků, jsou takového rozsahu, že vylučují

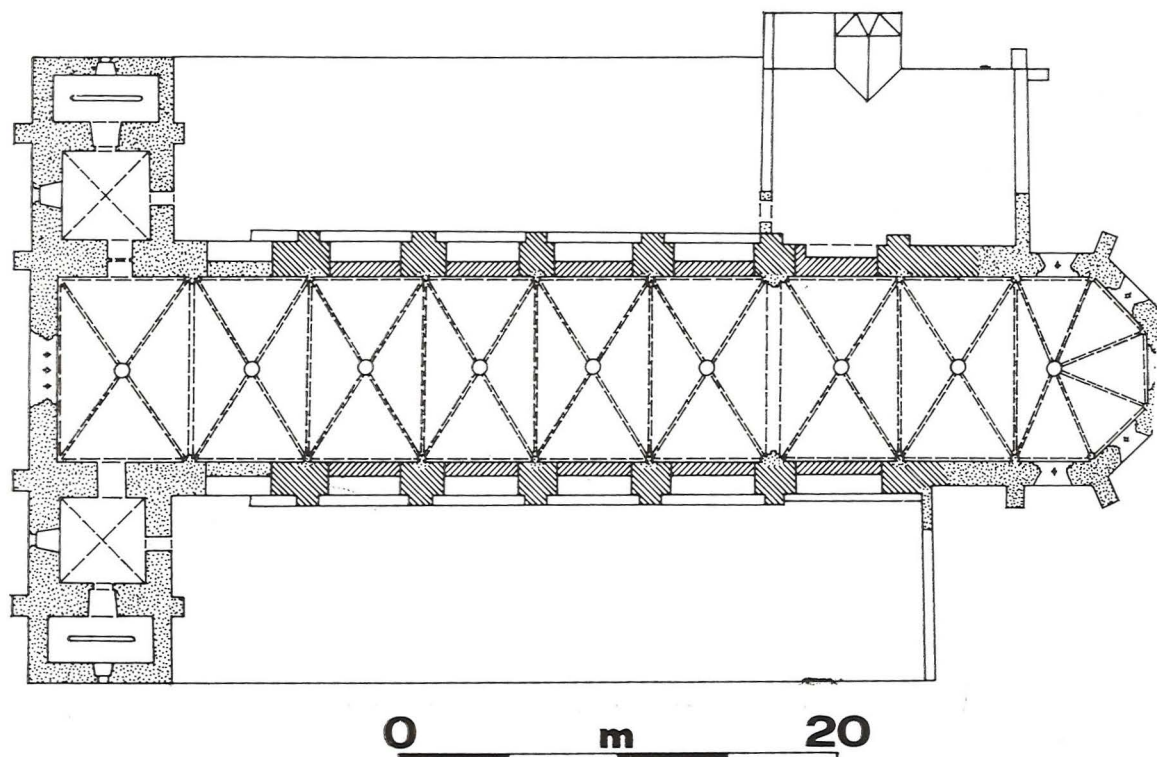

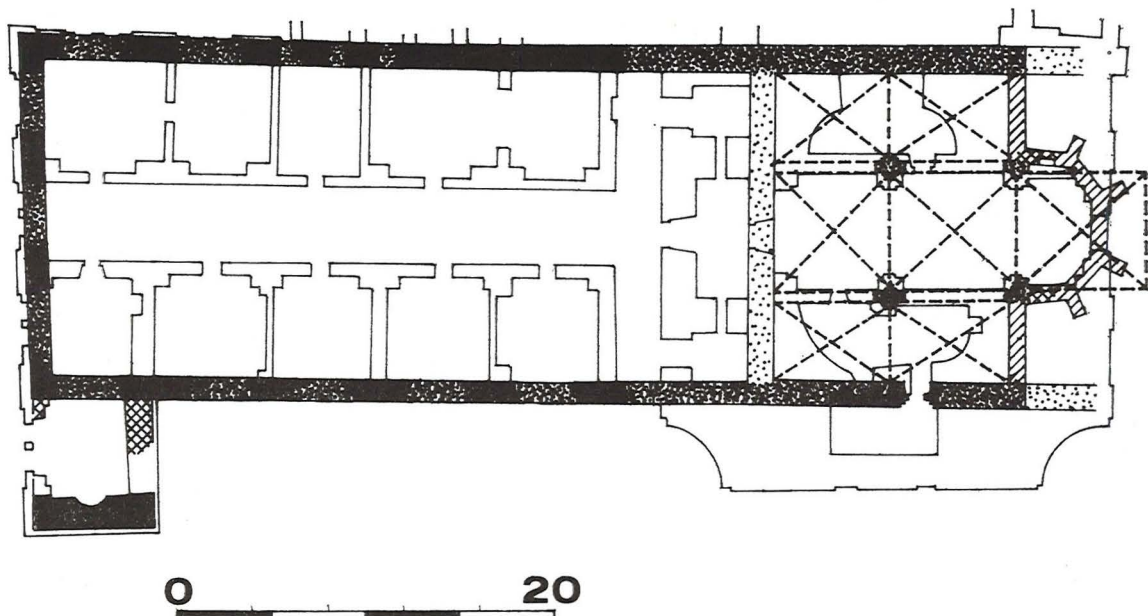
*Kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Kvádrový pilíř v severní stěně hlavní lodi, pohled z podkrovi boční lodi.
Stav z roku 1985*

možnost spolehlivé rekonstrukce jeho podoby před husitskými válkami. Nesporně hlavní loď provázely dvě lodi boční, k nimž přiléhaly stejně vysoké obdélné kaple oddělené navzájem příčkami. Hlavní loď byla – nebo měla být – nejpravděpodobněji bazilikální. Není vyloučeno, že mezikaplové příčky měly nést volný opěrný systém hlavní lodi. Kam až do husitských válek stavba trojlodí pokročila, nelze zatím zjistit. Snad tedy další výzkumy v příštích letech odkryjí více z minulosti stavby, jejíž význam v české lucemburské architektuře byl klíčový.

Jinou důležitou pražskou sakrální architekturou, zachovanou dnes velmi fragmentálně, byl středověký kostel křižovnického kláštera a špitálu na Starém Městě. Dnešní podoba kostela, zasvěceného sv. Františku Serafinskému, pochází z doby po roce 1680.¹⁵ Pod úroveň podlahy značně vyvýšené nad okolním terénem se ukrývá spodní prostor, v němž jsou gotické pozůstatky starší stavby. Jsou zazděny v robustních pilířích nesoucích barokní křížové klenby. Sondami vyhloubenými v barokním zdivu jsou viditelné značné části profilovaných kamenných článků. Jedná se zejména o prvky klenebního systému, z jejichž průzkumu vyšel

Kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Půdorys v úrovni kleneb hlavní lodi. Šrafováním je vyznačeno zdivo barokní, tečkováním novogotické. Podle zaměření SÚRPMO z roku 1969

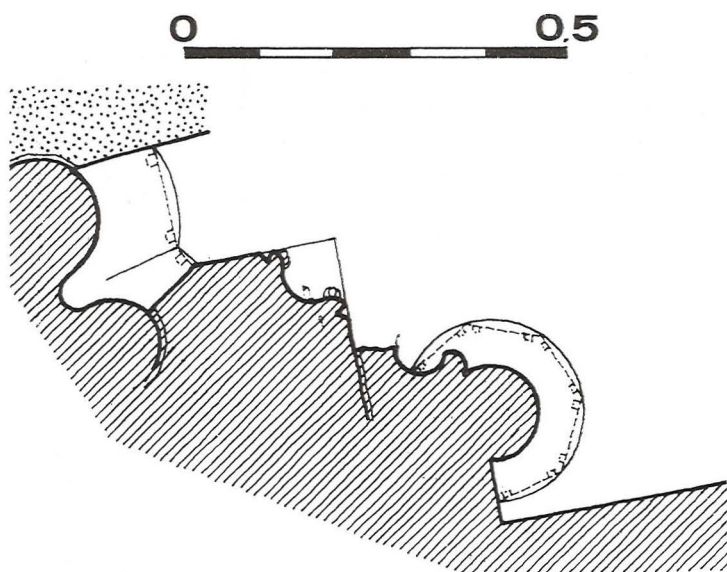
Kostel sv. Františka Serafinského na Starém Městě. Půdorys jižní části areálu a někdejšího špitálu – doplněno podle V. Piši. Černě vyznačeny zjištěné raně gotické konstrukce. Průběh nezkoumaného raně gotického zdiva doplněn hustým tečkováním. Řídkým tečkováním je hypoteticky doplněn raně gotický půdorys. Křížkováním jsou vyznačeny části zdiva ze 14. století. Šikmým šrafováním je zdivo 14. století doplněno.

Dobroslav Líbal¹⁶ při rekonstruování středověké podoby stavby. Půdorys doplnil na trojlodí o dvou travě s chórem přiléhajícím na východě k hlavní lodi. Pole hlavní lodi mají podle této rekonstrukce podobu čtvercovou, v bočních lodích úzce podélnou. Portálem se vstupovalo do východního pole jižní boční lodi z ulice stoupající podél stěny kostela k Juditinu mostu. Boční lodi by měly být uzavřeny přímo, kdežto k hlavní lodi přiléhal závěr nad půdorysem pěti stran desetiúhelníka, se stěnami vylehčenými ve spodní části sedilovými výklenky. Výstavba trojlodí se předpokládá síňová, se všemi loděmi zaklenutými ve stejné výšce křížovými žebrovými klenbami.

Tato rekonstrukce byla všeobecně přijata. Podoba některých dochovaných stavebních článků jí však odporuje. Fragment profilace ukrytý v barokní přizdívce v jihovýchodním rohu hlavní suterénní prostory pod dnešním kostelem sv. Františka Serafinského je velmi složitě utvářen. Na východní straně člení opukový blok obloun lemovaný drobným výžlabkem. Na výžlabek snad navazovala ještě další část profilace, avšak dnes je tu povrch nepravidelně odesán. Obloun je podepřen nízkou kruhovou patkou na polygonálním soklíku s charakteristickými záseky opticky nahrazujícími konzolky, které ve starším období klasické gotiky podpíraly prstenec patky, jestliže přesáhl obrys soklu. Podle rekonstrukce D. Líbala tento profil rámoval výklenek sedile. Jasně patrnou spárou dále navazuje článek vytesaný z odlišné, velmi jemné opuky. Jeho nároží je vybráno mělkým výžlabkem přecházejícím do drobných

oblých profilů s hrankou a posázených v pravidelných rozestupech lupínky. Tvar lupínků je však dnes nečitelný a jejich slohové zařazení obtížné. Způsob svedení profilace do hranolového soklu již také zjistit nelze. Tento těžko datovatelný fragment zjevně nevznikl současně se zmíněným oblým profilem opatřeným patkou. Je ovšem také pozdější než svazek přípor, k němuž je přisazen na druhé straně. Překrývá jeho část a je od něj oddělen spárou. Tato svazková přípora má uspořádání stejné jako obdobný článek na volném pilíři stojícím západně. Ve vztahu k rekonstrukci D. Líbala zasluhuje pozornost, že zde nenacházíme zvyrazněný triumfální oblouk, jaký bychom v raně gotickém kostele na rozhraní lodi a presbytáře očekávali.

Tento fakt spolu se zjevně dodatečným přiložením profilu předpokládaného výklenku sedile k tělu přípory nás opravňuje k pokusu o dílčí korekci dosud přijímaného výkladu původní podoby kostela. Symetrický svazek přípor situovaný v jihovýchodním koutě spodního kostela musel původně oddělovat dvě shodná klenební pole. Hlavní loď byla tedy na východě alespoň o jedno pravoúhlé pole delší. Šířku trojlodí udává situace jižní stěny, jejíž spodní část byla zjištěna a zaměřena v roce 1903,¹⁷ neboť severní boční loď měla s jižní asi shodný půdorys. Podobu závěru raně gotické stavby může v budoucnu odhalit archeologický výzkum pod dlažbou Křižovnické ulice. Pokud nebudou zkoumány další úseky starého zdiva pod barokními přízdívkami, nelze dnes s určitostí stanovit ani dobu vložení sakristie do severní boční lodi, kam ji lokalizují oba popisy ze 17. století.¹⁸

Kostel sv. Františka Serafinského na Starém Městě. Profilace fragmentu ostění v jižní zdi dnešního závěru spodního kostela

Kostel sv. Františka Serafinského na Starém Městě. Fragment ostění v jižní zdi dnešního závěru spodního kostela, stav z roku 1985

Nejúplněji zachovaným raně gotickým fragmentem zůstává spodní část pilíře ukrytá dnes v příložce uprostřed jižní stěny barokového spodního kostela. Viditelná je východní polovina svazkové přípory gotické klenby někdejší jižní lodi, východní hranolové čelo pilíře se zkosenými hranami a celá pětidielná přípora, která patřila klenbě lodi hlavní. Přípory i východní stranu pilíře, jejíž profil patrně přecházel do mezilodní arkády, podpírá bohatě členěný sokl. Na západní stranu pilíře, jež je téměř zcela zakryta přízdívkou, však již sokl ze severní přípory nepřechází. Důvod této asymetrie prozatím znám není. Pouze hypoteticky lze určit polohu stěny, která patrně oddělovala kostel od špitálu. Respektovala asi vzdálenost dříve popsaných podpor v lodi a nacházela se proto v místech dnešního vstupu do spodního kostela.

Podélné zdi kostela navazovaly pravděpodobně na stěny špitálu. Obě části shodné šířky byly tak vtaženy do jednotného protáhlého bloku přiloženého k severní straně nástupní rampy Juditina mostu.¹⁹ Budova špitálu dokonce mohutným obloukem překročila úzké rameno Vltavy a dosáhla tak už k prvnímu pilíři mostu, na němž byla záhy postavena raně gotická mostecká věž spojená se špitálem. Nový křížovnický areál tak zaujal polohu vojensko-strategicky obzvláště exponovanou.

Neznámo kdy, snad po požáru špitálu roku 1378, byla východní část kostela stržena a z celé stavby byla ponechána jen dvě travé při budově špitálu. Mezi východněji položenou dvojici pilířů byl vložen mělký polygonální závěr. Při jeho stavbě byly použity i některé články z rozebraných částí staršího kostela, jiné byly vytesány nově. To snad platí o profilu s rostlinným dekorem rámuujícím sedile na jižní straně závěru a pravděpodobně také o fragmentálně zachovalém výklenku sanktuária v severní stěně.

Teprve po zkrácení dostal kostel příčně orientovanou sedlovou střechu známou z ikonografie 16. a 17. století. Raně gotický špitál byl v našem prostředí ojedinělý slohovou čistotou použitého architektonického členění, které datuje zejména výstavbu kostela do šedesátých až sedmdesátých let 13. století.²⁰ Neméně pozoruhodné je navázání kostela na východní stranu protáhlého obdélníka špitálu. Obě stavby spolu zřejmě velmi těsně provozně souvisely.

POZNÁMKY

¹ Stavebně historický průzkum kostela zpracovaný SÚRPMO pod vedením D. Líbala.

² Kašička, F., Nechvátal, B.: Příspěvek archeologie k poznání zaniklého Vyšehradu (bazilika sv. Petra a Pavla), Památky a příroda 1976, s. 585; Líbal, D.: Architektura, in.: Praha středověká, Praha 1983, s. 198 s výhradou.

³ Nechvátal, B.: Vyšehrad, Praha 1976, s. 181.

⁴ Líbal, D.: Gotická architektura v Praze doby Karlovy, Staletá Praha IX, Praha 1979, s. 54; Líbal, D.: o. c., 1983 s. 261.

⁵ Mencl, V.: Praha, Praha 1969, s. 81.

⁶ Nechvátal, B.: Vyšehrad – stručný průvodce, Praha 1983, s. 84.

⁷ Kašička, F. — Nechvátal, B.: o. c., 1976, s. 59

⁸ Nechvátal, B.: o. c., 1976, s. 125.

⁹ Srov. Kašička — F., Nechvátal, B.: o. c., 1976, s. 591.

¹⁰ Cit. např. v Nechvátal, B.: o. c., 1976, s. 147.

¹¹ Lehner, F. J.: Chrám Páně sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, Method XI, Praha 1885, s. 41.

¹² Nechvátal, B.: o. c. 1976, s. 117.

¹³ Srov. zprávu v Kronice (B. Nechvátal), in: Pražský sborník historický XVII, Praha 1984, s. 168.

¹⁴ Na jižní straně byl odkryt úsek zdíva staršího.

¹⁵ Sádlo, V.: Kostel sv. Františka u Křižovníků na Starém Městě Pražském, Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934, Praha 1935, s. 46.

¹⁶ Líbalovi, D. a J.: Středověký kostel Křižovníků s červenou hvězdou v Praze, Zprávy památkové péče VI, 1942.

¹⁷ Novotný, K.: Juditín most v Praze, Zprávy památkového sboru hlavního města Prahy 7, Praha 1925, s. 30.

¹⁸ Cit. Sádlo, V.: Účast řádu ve výtvarném uměleckém snažení, in: Kniha památní na sedmisetleté založení českých Křižovníků s červenou hvězdou (1233–1933), Praha 1933, s. 210.

¹⁹ Píša, V.: O staroměstském opevnění Juditina mostu, Ochrana památek, Sborník Klubu za starou Prahu – rok 1960, Praha 1960, s. 62.

²⁰ Kuthan, J.: Architektura v přemyslovském státě 13. století, in: Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky–Praha, 1982, s. 287.